

навчанні, негативний статус підлітка в групі однолітків, непорозуміння з батьками, вчителями призводить до виникнення в старшокласників психологічного дискомфорту, що змушує їх шукати нове середовище асоціальної спрямованості. У такій ситуації старші підлітки проявляють демонстративну поведінку, яка може виявлятися у зовнішньому вигляді та манері вдягатися, спрямованої на підкреслення своєї незалежності; а також часто відзначається зловживанням алкоголем, палінням, а іноді й наркотичними, токсичними речовинами.

Таким чином, визначено та схарактеризовано фактори, що значно ускладнюють процес формування безпеки життя у школярів старшого підліткового віку: вплив групи; особливості емоційної сфери; потреба в соціальному визнанні і факту дорослішання; віддаленість від батьків; доступність, популяризація тютюнових, алкогольних, наркотичних речовин через рекламу; негативний вплив молодіжної субкультури; потреба у прояві власної індивідуальності та неможливості її задовольнити; спадковість; сімейне неблагополуччя тощо.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: [у 2-х кн.] – Кн. II. : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
2. Битенский В. С. Наркомания у подростков. / В. С. Битенский, Б. Г. Херсонский, С. В. Дворяк и др. – К. : Здоровье, 1989. – 216 с.
3. Канішевська Л. В. Формування цінностей сімейного життя старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів. / Л. В. Канішевська. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та молоді : зб. наук. праць. – Академія педагогічних наук України, Інститут проблем виховання. – 2014. – Вип. 18. Кн. 1. – С. 297–305.
4. Ляшук О. С. Профілактика шкідливих звичок в учнів 5–6 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. С. Ляшук. – Умань, 2017. – 246 с.
5. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічний аспект адиктивної поведінки підлітків та молоді. / Н. Ю. Максимова, С. В. Толстоухова. – К., 2000. – 200 с.

ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ

Авторка акцентує увагу на просоціальної поведінці підлітків уразливої категорії, враховуючи соціально-психологічні особливості таких підлітків. Розглядається експрес-методика дослідження сформованості просоціальної поведінки як узагальнений діагностичний інструментарій, основою для розроблення якого стали критерії та показники сформованості просоціальної поведінки підлітків.

Предметом психолого-педагогічного дослідження можуть виступати різноманітні сфери життєдіяльності підростаючої особистості: «її самопізнання, самовиховання, здатність до навчання й виховання, сприйнятливості до виховання, життєвий досвід, поведінка, особистісні якості, інтереси, мотиви, потреби» (Гончаренко, 2010, с. 64).

Вчений Фельдштейн (1987) вважав, що головне значення у психічному розвитку підлітків має суспільно корисна, соціально визнана і схвалювана, неоплачувана діяльність. Згідно із висновками вченої Шаповаленко (2007), зазначена науковцем суспільно корисна діяльність підлітка, мотивом якої є його особистісна відповідальність і самостійність, визначається як просоціальна.

Враховуючи соціально-психологічні особливості підлітків уразливих категорій, ми розуміємо під просоціальною поведінкою систему дій та вчинків особистості, зумовлену свідомим прийняттям соціально значущих норм і цінностей, прагненням і вмінням конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, несприйнятливостю до ризикованих способів суб'єкт-суб'єктних взаємодій з метою попередження і подолання негативних явищ у дитячо-молодіжному середовищі, здатністю до самореалізації у соціально значущих видах діяльності.

Відтак, просоціальна поведінка підлітка уразливої категорії може характеризуватися сформованими знаннями щодо її важливості й необхідності для суспільства, прагненнями і бажаннями здійснювати

просоціальні вчинки, просоціальними установками, просоціальними діями. Звідси *структура просоціальної поведінки підлітка* виглядає наступним чином і містить компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий), критерії (знання про феномен просоціальної поведінки; ставлення до просоціальних взаємин; просоціальні вчинки) та рівні їхньої сформованості (сталий, середній, ситуативний, початковий), що визначаються за допомогою діагностичних методик.

Наші дослідження просоціальної поведінки виявили, що у процесі діагностики найчастіше фокусом вимірювання стає здебільшого один із її аспектів чи окремі просоціальні особистісні характеристики. Лише у поодиноких дослідженнях наявні спроби вивчити просоціальну поведінку як комплексне явище.

Більшу частину опитувальників спрямовано на діагностику ціннісно-сислової сфери особистості, що дозволяє оцінювати окремі компоненти просоціальності (ціннісні орієнтації, соціальні установки, мотиваційні особливості та ін.) (Carlo, Crockett, Randall, & Roesch, 2007; Ильин, 2013). З-поміж широко використовуваних можна відзначити відому методику Потьомкіної, яка пропонує діагностику соціально-психологічних установок особистості для виявлення «процесуально-результативної» спрямованості й орієнтацій на «альтруїзм-егоїзм», і авторський опитувальник Нартової-Бочавер «Мотивація допомоги», що вивчає мотивацію допомагаючої поведінки у старшому шкільному віці.

Водночас у деяких дослідженнях можна зустріти застосування комплексного підходу, який дозволяє виміряти певні компоненти просоціальності за допомогою окремих методів. До прикладу, Мангутова (2007) для вимірювання мотиваційного компонента альтруїзму використовує модифікований нею варіант методики виявлення мотиваційної структури діяльності Хенніга. Поведінковий компонент авторка вимірює за допомогою експертних оцінок. Серед існуючих на сьогоднішній день англійських методик привертають увагу скорочений варіант комплексної методики

вимірювання просоціальної спрямованості особистості Prosocial Personality Battery (PSB), яка складається із чотирьох шкал: соціальна відповідальність, емпатія, моральні судження, альтруїзм (самооцінка) (Penner, Fritzsche, Craiger, & Freifeld, 1995), і методика PROM, запропонована Eisenberg, Carlo та інш. для вимірювання моральних суджень щодо просоціальної поведінки (Eisenberg, Carlo, Murphy, & Van Court, 1995). Ця методика була адаптована Ігнацькою («Методика вивчення просоціальних мотивів поведінки») (Игнацкая, 2015).

Усе вищезазначене спонукало нас до створення комплексної експрес-методики сформованості просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у вигляді анкети, оскільки цей метод засвідчив ефективність під час масових опитувань. Переваги анкетування полягають в тому, що воно є порівняно економічним методом збору даних і може бути здійснено як через паперову форму, так і через Google Forms. Це забезпечує індивідуальний підхід до кожного з опитуваних осіб, що створює атмосферу довіри, спрощує аналіз й опрацювання даних за допомогою математичної статистики.

Питання анкети «Просоціальна поведінка очима учнів» розроблено відповідно до методології й переліку запитань опитувальника моніторингу та оцінки Шкіл, дружніх до дитини (Child-Friendly Schools Manual UNICEF Child Friendly Schools Manual by United Nations Children's Fund, 2009). Анкета складається із 3-х частин: 1) 3 відкриті питання, що стосуються статі, віку та місця розташування закладу, в якому навчається учасник анкетування; 2) питання про особливості освітнього середовища, в якому перебуває й виховується підліток; 3) окреслення показників просоціальної поведінки, що дозволить визначити рівень її сформованості. Кожна частина анкети аналізується та оцінюється окремо. Ми розглядаємо експрес-методику дослідження сформованості просоціальної поведінки як узагальнений діагностичний інструментарій, основою для розроблення якого стали наведені вище критерії та показники. Для більш точного і поглибленого аналізу рівня сформованості просоціальної поведінки підлітка її слід

доповнювати іншими загально визнаними методами вивчення особистісної сфери підлітка, наприклад, якостей людини, якій притаманна просоціальна поведінка, життєвих цінностей, мотивів участі у просоціальній діяльності тощо.

Зважаючи на основні характеристики просоціальної поведінки, окреслені у її визначенні, та провідні відмінності особистісної сфери підлітків уразливих категорій, такими додатковими методиками були обрані:

- *діагностика рівня сформованості ціннісних орієнтацій (Методика М. Рокича, модифікація І. Слободянюка);*
- *методика вивчення просоціальних мотивів поведінки (адаптація О. Ігнацької методики Г. Карло, Н. Ейзенберга, Г. Найта);*
- *діагностика комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2. Модифікація для підлітків і старшокласників А. Грецова);*
- *діагностика впевненості у собі (Методика Ф. Зімбардо, модифікація для підлітків А. Грецова);*
- *діагностика рівня тривожності (Модифікація А. Грецовим фрагмента опитувальника Тейлора «Методика вимірювання рівня тривожності»);*
- *діагностика страху бути відкинутим (Методика Р. Немова, модифікація для підлітків А. Грецова);*
- *опитувальник «Самооцінка рівня рефлексії» (Н. Фетискін, В. Козлов, Г. Мануйлов);*
- *експрес-діагностика поведінкового стилю у конфліктній ситуації (Н. Фетискін, В. Козлов, Г. Мануйлов, модифікація В. Нечерди);*
- *діагностика соціальної емпатії (Н. Фетискін, В. Козлов, Г. Мануйлов, адаптація В. Нечерди).*

Отже, важливість просоціальної поведінки у міжособистісній та міжгруповій взаємодії зумовлює необхідність постійної уваги педагогів до її формування в учнів, підлітків уразливих категорій зокрема, упорядкування певних маркерів-орієнтирів її сформованості, добору й осучаснення

діагностичних методик, що допоможуть забезпечити відстеження динаміки цих процесів.

Наведені вище експрес-методика дослідження сформованості просоціальної поведінки та додаткові діагностичні методики дали можливість з'ясувати проблемні сфери у формуванні просоціальної поведінки підлітків, а саме: невміння поводитись у конфліктних ситуаціях та відмовитись від шкідливих пропозицій, наявність знущань і принижень у школах, недостатність мотивації до просоціальних вчинків та обмеженість проявів просоціальної поведінки у життєдіяльності підлітків, зокрема, у стосунках заступництва, взаємодовіри, взаємопідтримки і взаємодопомоги.

Література:

1. Гончаренко, С. У. (2010). *Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям*. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер».
2. Игнацкая, О. Е. (2015). Изучение просоциальных мотивов поведения. *Диалог. Психологический и социально-педагогический журнал*, 6, 35–43.
3. Ильин, Е. П. (2013). *Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия*. Санкт-Петербург: Питер.
4. Мангутова, И. В. (2007). *Психолого-педагогические условия развития альтруизма у детей старшего подросткового возраста*. (Дис. канд. пед. наук). Нижегородский архитектурно-строительный университет, Нижний Новгород.
5. Фельдштейн, Д. И. (1987). *Психология современного подростка*. Москва: Педагогика.
6. Шаповаленко, И. В. (2007). *Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология): учебник для студентов вузов*. Москва: Гардарики.
7. Carlo, G., Crockett, L. J., Randall, B. A., & Roesch, S. C. (2007). Parent and peer correlates of prosocial development in rural adolescents. *A longitudinal study. Journal of Research on Adolescence*, 17, 301–324.
8. Eisenberg, N., Carlo, G., Murphy, B., & Van Court, P. (1995). *Prosocial development in late adolescence. A longitudinal study. Child Development*, 66, 911–936.
9. Espinosa, M. P. (2015). Prosocial behavior and gender. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4396499/>
10. Penner, L. A., Fritzsche, B. A., Craiger, J. P., & Freifeld, T. R. (1995). Measuring the prosocial personality. In J. Butcher & C. D. Spielberger (Eds.) *Advances in personality assessment*. (Vol. 10). Hillsdale, NJ: LEA.
11. United Nations Children's Fund (2009). *Child-Friendly Schools. Manual*. Retrieved from https://www.unicef.org/publications/files/Child_Friendly_Schools_Manual_EN_040809.pdf